

УДК 821.161. 2 -13

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ОБРАЗІВ ТА РЕАЛІЙ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА ЛІНИ КОСТЕНКО

Мустафаєва М. А.

*Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: mustafayeva93@mail.ru*

У статті визначаються особливості реалізації ідеї історизму в творчості Тараса Шевченка та Ліни Костенко. Аналіз здійснено на основі дослідження раних історичних творів Тараса Шевченка й історичних романів Ліни Костенко. Шляхом зіставлення і порівняння визначено найхарактерніші риси подібності та відмінності інтерпретування історичних реалій та осіб у творах поданих авторів. У результаті дослідження виявлено, що Т. Шевченко у своїх творах приділяв більше уваги зображенню загальної історичної картини епохи Гетьманщини, а Л. Костенко, навпаки, робила акцент на окремі персоналі цієї доби, загалом, Богдана Хмельницького. Розглянуте явище може бути використане при детальному вивченні творчості Т. Шевченка та Л. Костенко, їх порівняльному аналізі.

Ключові слова: історизм, Тарас Шевченко, Ліна Костенко, художня інтерпретація історичного минулого, козацтво, Богдан Хмельницький.

Українське письменництво усіх часів позначене інтересом до національної історії, передусім спогадів народу про давні часи, козацьку славу, Хмельниччину, Руїну, Коліївщину та інше. Водночас у літературі відбувається усвідомлення цінності людської особистості як однієї з визначальних рис авторського світогляду, що здійснюється в контексті історичного минулого, передусім козацького. Відтак, історичні образи та реалії постають у центрі уваги в творчості митців старого та нового покоління, які переосмислюють українське минуле кожен по-своєму.

Загалом історичні події, образи, які постають у творчості Т. Шевченка та Л. Костенко, є не повністю дослідженим питанням. Окремі аспекти теми студіюються у працях В. Барки, Л. Задорожної, І. Лисяка-Рудницького, Ю. Охрімовича та ін. Мета та завдання роботи полягають у дослідженні історизму у творчості обох митців, здійсненні їх порівняльного аналізу їхніх творів, визначенні спільних та відмінних рис.

У добу романтизму, представником якого частково був Т. Шевченко, оспівувалася доба козащини та Хмельниччини. Саме осмислюючи козацьку добу, автори звертаються до історичних джерел, передусім до літописів, дум, історичних пісень тощо. І. Лисяк-Рудницький цілком правомірно наголошує, що «наші патріоти кінця XVIII – початку XIX століття мислили не етнічними, а історично-правничими категоріями. Вони прагнули, щоб «Малоросії» були повернуті її права та вольності, гарантовані Переяславською умовою. Їх ідеалом була віднова автономії Гетьманщини приблизно в таких формах, як вона існувала до централістичних реформ Катерини II» [4, с. 206].

Саме прагнення відродити національну державність зумовили домінування історизму як світоглядної риси митців-романтиків. У добу романтизму набуває особливої актуальності ідея державної незалежності України, джерелом якої стала передусім «Історія Русів». Вона синтезувала ті думки та позиції, які визначали світогляд тогочасної української інтелігенції, зокрема письменників. Ідея незалежності утверджувала історизм як ту світоглядну рису, яка веде до її практичної реалізації. Саме козацтво бачилося прообразом сил, які у нові часи здатні втілити державну незалежність України у реальне життя. Історизм Тараса Шевченка сформувався на основі переказів і легенд про Коліївщину та Гетьманщину, які він чув із уст свого діда Івана, пізніше – із прочитаних джерел.

Ранні твори Шевченка репрезентують романтичний, ідеалізований образ козацької України. Звернення до образу козацтва зумовлене повагою до славних традицій і героїчної боротьби за волю та незалежність, а також прагненням актуалізувати його значення. Шевченка цікавить доба, коли «запорожці вміли панувати». Він наголошує, що Україна стала бездержавною і залежною, втративши свободу, підкреслює, що не зовнішні вороги, а внутрішні протистояння між своїми стали головною причиною втрати державної незалежності України. Ці внутрішні усобиці були спричинені боротьбою за владу між гетьманами, що викликало гострий осуд Шевченка. Тож головною рушійною силою національного відродження він вважає передусім просте козацтво і тих його лідерів, які не йдуть проти загальнокозацької волі. У цьому полягає головна особливість Шевченкового історизму, у центрі якого – зображення сміливого козацтва. Розбудова славної козацької держави асоціюється у Шевченка передусім із образами простих козаків, а козацьку старшину і гетьманів він критикує за владну боротьбу.

Саме просте козацтво виступає у Шевченка носієм свободи як індивідуальної, так і національної. Як зазначає В. Барка, «в Шевченка поняття свободи при всенародному і вселюдському значенні мало найбільш персональний характер, порівнюючи з поезією всіх його сучасників; для нього воля народу була одночасно конкретною і особистісною волею кожної окремої людини в загальному складі. Шевченкові чужа модель ідеологічного походження – з «програм», що озвучували народ, ніби отару в загорожі, звідки виводять «єдиним махом» на пастирник свободи і зоставляють худобою під батогом нового «хазяїна» [1, с. 96].

В образі простого козака у Шевченка втілюється людина честі та справи. Він істинний борець за волю особисту та національну. Але це не означає, що Шевченко прагне до повернення Гетьманщини. Натомість ідеться про можливість відродження колишньої волі та справедливості в умовах нових історичних обставин. Крім того, у творчості Шевченка козацтво є образом, через який втілюється і передається категорія героїчного чину.

Ідеєю козакоцентризму як історичного світогляду митця перейнята вся спадщина Шевченка, передусім твори раннього періоду: «Тарасова ніч», «Тарас Трясило», «Гайдамаки», «Гамалія». Так, у «Тарасовій ночі» (1838) бачимо козацтво як захисника національної волі та православної віри. У контексті звернення до історичного руху під проводом Тараса Трясила 1630 року твориться образ

ідеального романтичного героя. Визначальною рисою характеру гетьмана є єдність його інтересів і позицій із простими козаками. Він – істинний борець за свободу:

Обізвавсь Тарас Трясило
Волю рятувати,
Обізвався, орел сизий,
Та й дав ляхам знати! [6, с. 87].

Тарас Трясило завжди радиться із козаками щодо того, як чинити далі, аби не піти урозріз із їхніми позиціями. В образі отамана Тарас Шевченко втілює позитивні риси українського козацтва: сміливість, рішучість, войовничість, мудрість, прагнення вибороти свободу для своєї країни.

Так само єдність отамана та козаків показана у творі «Іван Підкова» (1839). Отаман розумний, оскільки усвідомлює важливість бути з простими козаками як головну запоруку своїх перемог. Повна довіра козаків до отамана можлива за умови, якщо він виступає виразником і захисником їхніх інтересів:

А попереду отаман
Веде, куди знає [6, с. 146].

Шевченко не вимальовує портрет Підкови у найдрібніших деталях. Він обмежується називанням лише окремих предметів: чорні вуса і чуприна, заправлена за вухо, люлька в роті. Саме мінімалізм і знаковість для української свідомості цих предметів-символів сприяє заповненню лакун, і перед внутрішнім зором постає повний образ: засмагле у походах обличчя, серйозні, але не позбавлені посмішки, очі, кремезні руки й ноги, широкі плечі, червоний жупан тощо. Також автор підкреслює шанобливе ставлення козаків до Трясила, які звертаються до нього «батьку отамане».

По-іншому розглядається історична площина в поемі «Гайдамаки» (1841). Передусім вона виражається через творення різних типів образів козаків, це Ярема Галайда, Іван Гонта, Максим Залізник. Ярема в інтерпретації Шевченка є втіленням прагнень гайдамаків, їхнім ідейним символом. Фактично Ярема своїм образом втілює все гайдамацтво як рушійну силу визволення українського народу. На відміну від Яреми Іван Гонта був сотником надвірних козаків – регулярного війська Станіслава Потоцького, яке боролось з гайдамацтвом. Фактично Гонта, ставши на чолі цього війська, пішов проти свого народу. Але цей переступ був тимчасовим, тому з часом Гонта усвідомив це, перейшовши на бік повстанців. Хоча це не позбавляє його необхідності спокутувати гріхи минулого, виявом чого стає убивство ним своїх синів. Це символічний сюжетний мотив, адже насправді у Гонти було дві доньки і син. Гайдамацтво є для Шевченка втіленням кращих сил українського суспільства, здатних здійснити перетворення. Митець висловлює жаль, що справа гайдамаків не була завершена:

Посіяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали.

Що мусим робити?
Нема правди, не виросла;
Кривда повиває... [6, с. 168].

Загалом для Т. Шевченка козацтво є втіленням інституту лицарства, сил, які складають кращі представники народу. У творі «Гамалія» (1842) показано українське козацтво у XVII столітті. Це часи, коли воно перебувало на піку своєї слави і сил, здійснюючи численні походи на чолі зі своїм лідером:

Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
По морю гуляти,
Слави здобувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти [6, с. 298].

Завдяки зусиллям Гамалії багато козаків unikнуло смерті у неволі.

Якщо розглядати творчість Т. Шевченка з погляду розкриття історичної тематики, то можна відмітити, що основну увагу митець приділяв зображенню простого козацтва, деякою мірою возвеличуючи його мужність та силу, а самі історичні події відходили на другий план.

По-іншому трансформує історичну тематику сучасна поетеса Ліна Костенко. Вона звертається до героїчного минулого у своїх творах, бо, як говориться: минуле – це наше сучасне і майбутнє. Поезія Ліни Костенко застерігає від втрати історичної пам'яті. Особливо виразно ця думка звучить у її романі у віршах «Маруся Чурай». Образ Марусі зливається з образом України, що сигналізує нащадкам через століття, що треба пам'ятати свою славу історію.

До образу Марусі Чурай у літературі митці зверталися дуже часто, але в цих творах розглядався переважно любовний аспект драми життя легендарної співачки, що, безперечно, занижувало її історичну роль для нації і рідного краю як співця і не давало можливості показати історичне тло, розорену поляками, але не скорену й готову до боротьби під булавою Б. Хмельницького Україну. Ліна Костенко, поставивши в центр свого історичного полотна легендарну дівчину, заговорила насамперед не про кохання, а про насувні проблеми нації і держави. Михайло Слабошпицький ставить історичний роман Ліни Костенко на перше місце не тільки в її творчості, а й серед українських творів XX століття: «Твір «Маруся Чурай» Ліни Костенко – не просто наша обікрадена й поганьблена історія, не тільки художня енциклопедія життя українського народу середини XVII століття. Це – історія, яка осмислює саму себе, мисляча історія. Це – партитура вічних мотивів духовного буття народу... Чи й треба казати про те, якої неймовірної популярності зажив цей роман у нас тільки за одне десятиліття літературного життя! Мені здається, якщо в національному письменстві є такі твори, як «Маруся Чурай», значить, воно не безнадійне, і не безнадійна доля того слова – воно виживе і вистоїть у цьому складному і трагічному світі, який не має сентиментів до жодного народу» [5, с. 94].

Художній твір вважається історичним передовсім тоді, коли автор достовірно й всеохоплююче відображає історичну епоху. Навіть принцип умовності, за яким на початку роману сама поетеса визнає перевагу художнього домислу над фактами («А що, якби знайшлася хоч одна...»), не тільки не знижує читацьку цікавість, а ще більше її посилює, змушуючи читати художній текст прискіпливіше.

Від картини суду, свідків, представників місцевої влади, побутових сцен життя до колориту козаччини в різних іпостасях національних героїв (полковник Пушкар, гонець-запорожець, дід Галерник, сам Хмельницький) перед нами постає правдива картина життя України XVII ст.

Авторка не ідеалізує українців, але й не змальовує їх як народ, роз'єднаний антагоністично-класовою ненавистю, чого в українському середовищі ніколи й не було. Саме через це Ліні Костенко не раз закидали прихильність до «теорії єдиного потоку» української нації (за Михайлом Грушевським). Як справжній художник, Ліна Костенко не розставила відразу своїх героїв по відведених сюжетною канвою місцях, а виписала їх у русі.

Козацька сила не лише в обов'язку боронити Україну, а й у єдності громадянського та особистого. Як опора людського існує світ гідності. Симптоматично, що саме почуття власної гідності найбільше не в пошані в антагоністів козацького лицарства. А якраз цей шляхетно-волелюбний стан поетеса протиставляє канцелярсько-бюрократичній машині, якою намагаються вичавити з людини все горде, підкорити її поведінку приписам, далеким від народної моралі, що уособлюється в романі нормами співжиття козацької республіки – Запорожжя. «Полтава карає співця», – скаже Іскра в похідному наметі, хоча й розуміє, що зараз ідеться про долю краю, а він «про чиесь гам одненьке життя». Гетьманові не байдуже й «одненьке життя», адже за ним – славне минуле батька Марусі, легендарного Чурая.

Звичайно, в суперечках про історичну реальність особи Марусі Чурай незаперечною лишається вимога: поки не знайдено бодай одного документа, де зафіксовано її ім'я, можна говорити лише про літературну легенду, започатковану історичною повістю О. Шаховського «Маруся – малоросійська Сафо». На сьогодні такого манускрипту ще не маємо, але після роману Ліни Костенко Маруся Чурай стає нарешті цілком реальною особою, хай не в площині історичній, та, що не менше, а в даному разі, мабуть, важливіше, на терені літератури.

Наступний твір «Берестечко» Л. Костенко – це перший в українській літературі історичний роман у віршах, у якому художньо осмислюється одна з найбільших трагедій періоду визвольної війни українського народу (1648–1654 рр.) та доля одного з найвидатніших державних діячів – Богдана Хмельницького. Велика увага до непересічної особистості та її внутрішнього світу в контексті історичного минулого України є традиційною рисою творчості письменниці й становить одну з важливих граней її мистецького письма. *«Постійно поглиблюване осмислювання вселюдського досвіду в царині духу – органічна лінія поетичного розвою Ліни Костенко. І це не випадкове, а продумано вибіркове звернення до постатей, у діяльності яких щось примушує озватися чутливий камертон поетової свідомості»* [2, с. 39].

Історичний роман Ліни Костенко «Берестечко» – твір унікальний за своєю змістовою суттю. Масштаб художнього мислення поетеси настільки глибокий та об'ємний, що у його сфері знайде духовну та інтелектуальну поживу філолог, історик, психолог і будь-який читач водночас.

«Берестечко» фактично утворює діалогію з попереднім романом. Історичність у художньому стилі поетеси посідає особливе місце й органічно вплітається у жанрову модель роману у віршах, яка виникла як змішування ознак трьох родів літератури – епосу, лірики і драми, – вона поєднує багатоплановість, епічні принципи розповіді з суб'єктивністю, що притаманна ліричним творам.

У цьому творі Л. Костенко розкриває постать Б. Хмельницького не як сильного та славетного гетьмана, а як вразливу, слабку особистість зі своїми сумнівами, зі своєю трагедією. Авторка не прагне у романі оспівувати перемоги та величність гетьмана, а хоче показати, що така могутня людина може зламатися під натиском зради, поразки. Але потім, повіривши в себе, знову «воскреснути» у своїй могутності.

Отже, проаналізувавши твори Тараса Шевченка та Ліни Костенко, ми можемо констатувати, що обох митців – минулого й сучасного – цікавила історія як спосіб виявлення власного світогляду. Вони розглядали минуле українського народу з точки зору власного ставлення до подій та осіб, не оминаючи історичних фактів. Але відмінність їх у тому, що в творчості Т. Шевченка історична тематика розкрита повніше та ширше, ніж у Л. Костенко. У Кобзаря наявна велика кількість історичних подій та осіб. Натомість наша сучасниця охоплює невеликий період історії – час гетьманування Богдана Хмельницького.

Спільною історичною постаттю у творчості поетів є образ славетного Богдана Хмельницького. Л. Костенко та Т. Шевченко аналізують діяльність Б. Хмельницького в історіософській площині, тобто опираються на ціннісні категорії в оцінці тих чи інших історичних фактів, пов'язаних з іменем гетьмана. Погляди Л. Костенко, реалізовані, наприклад, у «Берестечку», співзвучні з позицією Кобзаря: історія України – тягла, «славне» минуле, присутнє «тут і тепер» у вигляді своїх фатальних наслідків, а відтак, не може бути підставою для національних гордоців (у Т. Шевченка: *«Тяжкі діла! Якби їх забути, я оддав би веселого Віку половину»* [6, с. 254], у Л. Костенко: *«Там зрада, там злодійство»* [3, с. 99], *«Видать, це наше неподільне право – своїх гетьманів обкидать багном»* [3, с. 100]).

Т. Шевченко та Л. Костенко сприймають гетьмана як будівничого української держави. Тільки аналіз творів Т. Шевченка показує, що висвітлення ним особи і діяльності Б. Хмельницького мало не чуттєво-спонтанний, а спонукальний характер і зумовлювалося особливостями його історичного світогляду (*«Щоб зрозуміти політичний стан України та його причини, Тарас Шевченко звертався до історичних джерел, тобто намагався пояснити ближче в часі віддаленішим..., а постійно оспівуючи Гетьманищину, [поет] не міг не віддавати належного заслугам Б. Хмельницького в організації української держави на порозі нового часу»* [6, с. 111]). Перебуваючи в координатах «нового часу», Л. Костенко звертається до часів гетьманування Хмельницького як до періоду, коли українство продемонструвало можливість консолідації, а отже, здатність до державотворення.

Ліна Костенко визнає Кобзаря як національного героя, провідника, гетьмана. Це виражено у ряді її поезій. Так, постаті Т. Шевченка присвячено поезії «Княжа гора», «Повернення Шевченка». «Кобзарю, знаєш...», «Заворожи мені, волхве!». Як дві рівновеликі постаті в контексті української історії розглядаються Т. Шевченко та Б. Хмельницький у «Берестечку»: Хмельницький – будівничий Української козацької демократичної держави, Т. Шевченко – «*гетьман слова*» [3, с. 137]. З відстані кількох століть Л. Костенко оцінює діяльність Б. Хмельницького та Т. Шевченка як надзвичайно плідну, таку, що мала серйозний вплив на формування української нації – гетьман кував політичну базу для презентації нації у світі, поет формував світогляд українства.

Обидва митці прагнули максимально наблизити свої твори до історичної правди, а персонажів – до реальних осіб в історії. Але Т. Шевченка більш цікавило сам феномен героїчного минулого загалом, ніж окремі особистості та їх діяння. А Л. Костенко, навпаки – поодинокі історичні події та герої.

Список літератури

1. Барка В. Правда Кобзаря / Василь Барка. – Нью-Йорк, 1961. – 289 с.
2. Брюховецький В. Ліна Костенко: Нарис творчості / В.С.Брюховецький. – К.: Дніпро, 1990. – 262 с.
3. Костенко Л. Берестечко: Історичний роман / Ліна Костенко. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
4. Лисяк-Рудницький І. Каразин і початки українського національного відродження // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. 2 т. – Т. 1. – К., 1994. – С. 203–220.
5. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. Книга третя. – К.: Рось, 2000. – 94 с.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т./ Тарас Шевченко. – К.: Наук. думка, 1989. – 528 с.
7. Яременко В. І. Історіософські аспекти відображення діяльності Б. Хмельницького у творчості Т. Г. Шевченка / В. Яременко. – 1995. – № 4. – С. 100–113.

Мустафаєва М. А. Переосмысление исторических образов и реалий в творчестве Тараса Шевченко и Лины Костенко / М. А. Мустафаєва // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. – С. 13–20.

В статті визначаються особливості реалізації ідеї історизму в творчестві Т. Шевченка і Л. Костенко. Аналіз здійснено на основі дослідження ранніх історических произведень Т. Шевченка і історических романів Л. Костенко. Путем сопоставления и сравнения определено самые характерные особенности сходства и отличия интерпретации исторических реалий и личностей в произведениях данных авторов. В результате исследования определено, что Т. Шевченко в своих произведениях уделял больше внимания изображению общей исторической картины эпохи Гетманщины, а Л. Костенко, наоборот, делала акцент на отдельные персоналии этого периода, в общем, Богдана Хмельницкого. Рассмотренное явление может быть использовано при детальном изучении творчества Т. Шевченко и Л. Костенко, их сравнительном анализе.

Ключевые слова: історизм, Тарас Шевченко, Ліна Костенко, художественная інтерпретація історического прошлого, казачество, Богдан Хмельницький.

Mustafayeva M. A. The interpretation of historical characteristics and reality in the works by Taras Shevchenko and Lina Kostenko / M. A. Mustafayeva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. – P. 13–20.

The article defines the specifics of realization the ideas of historicism in the works of T. Shevchenko and L. Kostenko. The analysis is based on the study of early historical works of T. Shevchenko, particularly «Night of Taras (Taras Tryasylo)», «Haydamaky», «Hamalia» and historical novels by L. Kostenko, such as «Marusia

Churay», «Berestechko». The article focuses on the description of historical events and heroic images, their interpretation in the works of T. Shevchenko and L. Kostenko. The attention was given to the attitude of these artists to the past of the Ukrainian people. The historical realities and the people in the works of the authors represented by matching and comparing the determined characteristic of the similarities and differences of interpretations of. The study revealed that T. Shevchenko in his works, paid more attention to the image of the overall historical picture of the era of the Hetmanate, and L. Kostenko, on the contrary, focuses on the individual personalities of this era, in General, Bohdan Khmelnytsky. The consideration the phenomenon can be used for detailed study of the works of T. Shevchenko and L. Kostenko, their comparative analysis. **Keywords:** historicism, Taras Shevchenko, Lina Kostenko, artistic interpretation of the historical past, the Cossacks, Bogdan Khmelnytsky.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2014 року